

Русана Бейлери

Тома Кацори в България - последният албански възрожденец

1. Идването на Тома Кацори в София

Андон Зако Чаюпи е първият от албанските автори, който воден и от личната си съдба, анализира гурбета като драматично явление, като разделя на семействата и източник на страдание. Лично наранен от гурбета е и известният албански писател, живеещ в България, Тома Кацори (Thoma Kasori, 1922-2008), с когото интелектуалните среди в София се разделяха през последните дни на 2008 г. Човешката му съдба е роман-илюстрация на концепцията за гурбета, описана с много тъга от Чаюпи. Тома Кацори е роден в с. Щика (Shtikë), община Колоня (Kolonja). Майката на писателя е омъжена от семейството си по традиция рано, около 13-14 годишна. След раждането на сина ѝ Тома, съпругът ѝ емигрира в САЩ. Майката е принудена също да се пресели при своите родители, които са се установили в България. Дядото на Тома Кацори по майка, Петро Кириязи (Petro Qirizazi), идва в България около 1890 г. Първоначално пристига сам, а по-късно, в периода 1912-1914, се установява в София с цялото си семейство. От обикновен чирак той става известен майстор по поставяне на тротоари. С течение на времето става самостоятелен строител, който ръководи група зидари, основно албанци.

Душевните терзания на детето на емигранта са дискретно отразени в ранните разкази на автора, като емоционалният им заряд се помни дълго от читателите. Един такъв разказ ни отвежда при малкото момче на село, което няма пари да си купи захарен сладкиш от продавача, дошъл този ден в селото. Майката му дава едно яйце, което да замени, но яйцето се чупи. Разплаканото дете се моли на търговеца, който от съчувствие му събира наронената по дъното на количката захар.

Тома Кацори идва в България на 17 годишна възраст, след като е започнал обучението си в италианския лицей в Корча. По това време в София има възможност да се запише само във френския колеж, а след като колежът бива закрит, завършва средното си образование в българско училище. Завършва административно право. Въпреки че е далеч от семейството, бащата дава наставления за образованието на сина си, като го разубеждава да учи режисура в САЩ. Бащата идва при семейството си в София окончателно през в началото на 70-те години на миналия век. В духа на патриархалното възпитание синът се грижи за него така, както се полага на уважаван родител. Но между двамата няма достатъчна духовна връзка.

2. Дейността на Тома Кацори в София

В София Тома Кацори се включва почти във всички интелектуални и творчески дейности, които позволяват на един емигрант да се адаптира в чужда държава, като същевременно пази връзките със своя народ. В държавата, която става негова втора родина, той разгръща знанията си за чуждата и малко позната тук албанска култура. Тома Кацори има дълга и достойна педагогическа кариера, провежда ценни албанооложки изследвания и се занимава с преводи от албански на български и обратно.

- Педагогическа дейност

През 1962 г. в Софийския университет „Св. Климент Охридски” е открит лекторат по албански език, чиито дългогодишен титуляр става писателят Тома Кацори. Негови първи ученици са едни от най-видните български езиковеди като Владимир

Георгиев, Моско Москов, Борис Симеонов, Петя Асенова. В лектората учат албански и чуждестранни учени като Уте Дукова, Мишел Огерот, Аристон Врачу, Костас Нихоритис и др. Тома Кацори е автор на учебник по албански език за чужденци, издаден с обяснения на български през 1972 г.¹, а по-късно, през 1982 г., учебникът е издаден с обяснения на английски език под заглавие *A Handbook of Albanian*, като е преиздаван през 1988 г. и 2002 г.

- Научна дейност

Още преди да се посвети на преподаването Тома Кацори реализира успешно един от най-полезните проекти за двустранните отношения, Българско-албански речник, който до днес, 60 години по-късно, няма аналог. Речникът е от голям, академичен тип със съавтори Т. Кацори, Т.Тартари, Л. Душа, С.Паско и Л. Грабоцка и е издаден в София през 1959 г. под ръководството на Вл. Георгиев и Р. Мутафчиев². Тома Кацори е редактор на албанската част. Едва ли някой си е представял, че това ще остане единствен образец на двуезичната лексикография повече от един век. Речникът е недостатъчно функционален за българския ползвател, тъй като е остарял по отношение на нормативните промени и не е достатъчно конкретен при съответствията на албански език. Същевременно речникът е напълно функционален за албанските ползватели, които се интересуват от смисъла на българската дума и за които описателното обяснение или по-общото понятие са достатъчни. Българско-албанският речник е сред най-скъпите пособия от този тип на антикварния пазар у нас.

Тома Кацори има много богата библиотека и личен архив, където е събрал с търпение, отдаденост и собствени средства редки издания на албанската колония в България от края на XIX век и началото на XX век. Той е изследвал в детайли дейността на албанското културно-просветно дружество „Дешира” (Копнеж) в София и на по-известните му членове. Тома Кацори се е занимавал почти с целия спектър на албанооложките проблеми, свързани с България, сред които български интелектуалци, свързани с Албания, албанското село Мандрица, стари албански поселения в България и други. Проучванията му са събрани в сборник на албански език под заглавие *Ndriçime. Studime shkencore*, издаден в Скопие през 2000 г. Заедно с Боби Бобев е съавтор е на много полезното енциклопедично издание „Албания” (1998)

Езиковедските интереси на Тома Кацори са насочени в две основни области: етимологични проучвания относно различните етноними на албанците и славянска топонимика и лични имена, които могат да се обяснят чрез албанския език. Във второто направление работи в екип с Петя Асенова, Уте Дукова, Руси Стойков, което освен компетентността на автора, свидетелства и за умението му за работа в екип, признато от всички.³ Тома Кацори е автор и на официалния проект за транскрипция на албанските географски имена на български език, който представлява много полезно практическо помагало за специалистите от различни области.

- Преводаческа дейност

През 50-те години Тома Кацори е единственият литературен преводач от албански на български език. Превел е два романа на Димитър Шутеричи:

¹ Кацори, Т. *Учебник по албански език*. София: Издание на СУ, 1972, 258 с. Учебното помагало е рецензирано от Борис Симеонов в сп. „Linguistique Balkanique”, XVI, 2, с. 115-116.

² *Българско-албански речник*. Издание на БАН. София, 1959, 871 с. За речника е публикувана подробна рецензия в от албанския учен Джеват Лоши (Xhevat Lloshi) в „Studime filologjike”, 1965, nr. 4, f. 171-175.

³ Петя Асенова, Уте Дукова, Тома Кацори. *Някои думи от албански произход в българския език*. В: сп. „Български език” № 1, 1979; Петя Асенова, Уте Дукова, Тома Кацори. *Към характеристика на тайните говори в България*. В: сп. „Съпоставително езикознание”, № 1, 1984; Petya Asenova, Ute Dukova, Thoma Kasori. *Zwei Bulgarische Dialektwörter aus der Nachbarsprachen*. В: Linguistique Balkanique, XXIII, nr.2, 1980, с. 33-37; Петя Асенова, Руси Стойков, Тома Кацори. *Селищни, лични и фанилни имена от Северозападен Пелопонес през средата на XV век*. В: „Годишник на СУ”, София, 1977, с. 83.

Освободителите. София, 1953 и *Без пощада*. София, 1957, а също два романа на Стерео Спасе: *Те не бяха сами*. (заедно с Л. Грабоцка) София, 1954 и *Афърдита отново на село*. София, 1956. На албански език е превел поезията на Никола Вапцаров и поемата „Септември” на Гео Милев. Въпреки че става дума за творби от периода на т.нар. социалистически реализъм, трябва да обективно да оценим, че творбите са добре приети в България, където господства същата идеологическа норма, както в Албания. Така от гледна точка на културните контакти през онова време, относителната стойност на преводните творби е достатъчно голяма, поради социалния паритет между двете общества. С абсолютна стойност е преводът и издаването на български език заедно с поета Марко Ганчев на книгата *Между две планини високи*, за която стана дума при представянето на албанския фолклор.

Тома Кацори е превел от български на албански език над 20 филма, сред който е първият игрален филм *Калин-Орелът*, а също *Под игото*, *Тютюн* и други.

3. Литературните произведения на Тома Кацори

Литературното творчество на Тома Кацори на албански език включва сборниците с разкази „Живот с несподи” *Jetë me Brenga*. Tiranë 1957; „Незабравими дни” *Ditë që s'harrohen*. Tiranë, 1958; „Южни разкази” *Tregime të jugut*. Prishtinë, 1970; „Древни албански разкази” *Tregime të moçte shqiptare*. Tetovë, 2005; романите „За родината” *Për mëmëdhenë*. I, II. Tiranë, 1961-63; „Синове на бурята” *Bijtë e shtrëngatës*. Tiranë, 1989; „Героят на Арбърия Скендерберг” *Kryetrimi i Arbërisë Skënderbeu*. Tetovë, 2005; сборникът „100 басни” *100 Fabula*. Shkup, 1996. На български език са издадени романът *Великата беса*. София, 1960 и сборникът с разкази *Поколения*. София, 1962. Изданията на български език са преведени от съответните албански произведения от самия автор. Разкази и стихове на тома Кацори са издадени в албанското литературно списание *Nëntori* и в българския периодичен печат.

На въпроса дали човек се ражда творец или става творец сам, писателят Тома Кацори споделя за импулса, който е имал от детството да описва нещата, които го заобикалят: да пише за кучето, котката, птиците, за гората, планината, като всичко се опитва да свърже с реалния живот. По-късно се насочва към-по абстрактни теми като илирите, средновековието, възрожденците. Писателят, изиграл ключово влияние при формирането на литератора у Кацори е Нонда Булка (Nonda Bullka) с произведението си „Когато плаче и се смее славеят” *Kur qan dhe qesh bilbili*. В творческия почерк на автора долавяме също щрихи от Елин Пелин, Димитър Талев и Димитър Димов. Основно достойнство на прозата на Тома Кацори е нейната четивност. Сюжетите се възприемат лесно и се помнят без напрежение. Тематиката на автора е свързана с ежедневието или с историята, но винаги води до мъдри и необичайни психологически изводи. Особено увлекателно са развити любовните сюжети, които са далеч от възрожденската ефимерност, а могат да бъдат сравнени с фаталните страсти у Димитър Димов. Поезията на Тома Кацори е мелодична и римувана.

4. Заслужено признание

Тома Кацори има щастливата съдба да се занимава с отечеството си през целия си живот, който прекарва извън него чрез педагогическата си, научна, преводаческа и литературна дейност. Затова е удостоен с ордена „Наим Фрашери” първа степен от Албанската академия на науките, а на 12.05.2008 г. с ордена „Чест на нацията” за изключителен принос в представянето и пренасянето на албанските национални ценности в България и извън нея”.

Поетът Агим Винца е посветил специално стихотворение на Тома Кацори, публикувано в сп. „Литературни Балкани”, бр. 1, 2005 г., което представям в двуезичен формат. Преводът е на студенти от специалност „Балканистика” в СУ:

Në studion e shkrimtarit Thoma Kacori	В студиото на писателя Тома Кацори
Si shenjtë shqiptar Shën Nikodimi Shenjtori i Kishës së Shën Sofisë Plakesh mbi shkrimet shenjta të shqipes Ti relik i gjallë i Kolonisë.	Като Свети Никодим, албански светия, Покровителят на църква Света Софѝя. Остарява той над свещени писания Истинска реликва на стара колония.
Nën dritën e kandilit të De Radës E qiririt të pashuar të Naimit Ndjek shtegun e gjatë të shqipes Nga Meshari e përtej Mesharit.	На Де Рада под пламък и светило На Наим под светещо кандило, На албански дълъг път гради От първата книга и още по-преди.
Kur të zë malli për mëmëdhenë Del e bredh rrugëve të Sofjes. Me shkop në dorë si i përthënë Më kot kërkon zërat e humbur prej motesh.	Когато носталгия те сполети бродиш по софийските улици ти непредвидим с бастун в ръце напразно дириш изгубените гласове.
Ndonjë psherëtimë të shpëton padashur E ndonjë lot të ndrit në qerallë. S'je Shën Thomai i përrallës - Po shpirt i gatuar me mall.	Въздишка неволно изпуска Сълза по клепача в цвят на дъга, Не си свети Тома от приказките А една душа изтъкана с тъга.
Si vithkuqari Shën Nikodim Shenjtor i Kishës së Shën Sofisë Plakesh mbi shkrolat shqipe shqim Ti pinjolli i fundit i Kolonisë.	Свети Никодим от Виткуч светия, Покровител на църква света Софѝя Остаряваш над албанските букви На Колонията последният Буден.
Sofje, Maj 2000	София, май 2000 г.

Превод Дияна Вълева и Виктория Мирчева

Душевната цена на богатата си интелектуална дейност Тома Кацори споделя така: „Мога да кажа, че селото ми Колоня, Албания, изминалият ми живот, настоящето и бъдещето, всичко е един мираж, който не ме оставяше спокоен. Не ми е възможно да не мисля всеки ден за родното си село, за живота, който съм прекарал там...Ако съм си създал име, ако съм постигнал нещо като човек, писател и учен, именно това ме е направило такъв. Носталгията за всичко родно направи от мен емигрант, който остана духовно неемигрирал.”⁴

⁴ *Intervistë me shkrimtarin e njohur Thoma Kacori.* Intervistoi Kristaq Laka. Gazeta “Kolonja”, Nr. 11, Tetor, 2003.